

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ТКАЧЕНКО УЛЯНА ЮРІЇВНА

УДК 378:005.412(477)«19/20»(043.3)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(кінець ХХ – початок ХХІ століття)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Хмельницький – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Шоробура Інна Михайлівна,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Віра Олександрівна,
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Прокопів Любов Миколаївна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», в.о.завідувача кафедри
педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана
Ступарика.

Захист відбудеться «31» березня 2021 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 70.145.01 у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії за адресою: зала засідань, вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії за адресою: вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013; та на сайті академії за адресою: www.kgra.km.ua.

Автореферат розісланий «26» лютого 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б. С. Крищук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Система вищої освіти України як провідний чинник соціально-економічного та культурного розвитку суспільства на сучасному етапі свого розвитку перебуває в активній фазі реформування. Цей процес зумовлений організаційними, змістовими, методичними та іншими аспектами підготовки висококваліфікованих фахівців для різних галузей економіки, науки, освіти, культури, спроможних забезпечити науково-технічний і соціальний прогрес та зростання міжнародного авторитету Української держави. З огляду на зазначене набуває все більшої актуальності вивчення й науковий аналіз трансформацій, які відбуваються в освітній галузі.

Дослідження генези вітчизняної системи вищої освіти є актуальним з огляду й на те, що сьогодні відбувається її докорінна модернізація, яка активно впливає на розвиток різних галузей сучасної педагогіки. З проголошенням незалежності Україна заклала початок творення національної вищої освіти. Увага до проблем освіти як до складника освіченості населення, можливих потенційних реформ має цілком закономірний характер. Адже кардинальне оновлення вищої школи, викликане глобальними змінами планетарного масштабу, є важливим чинником соціального прогресу України, рушієм якого є модернізована з урахуванням новітніх європейських і світових практик система вищої освіти.

Актуальність та доцільність дослідження визначають також невідкладні завдання, виконання яких сприятиме формування креативного, конкурентоспроможного фахівця, створенню умов для його успішної діяльності в різних сферах суспільного життя. На це систему вищої освіти орієнтують положення таких державних документів, як-от: Конституція України, закони України «Про освіту» (1996, 2017), «Про вищу освіту» (2002, 2014), «Про фахову передвищу освіту» (2019), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1992, 2016), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2012), Концепція розвитку освіти України на 2015–2025 рр. (2014), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018), укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та накази Міністерства освіти і науки України тощо.

У контексті окресленої проблеми важливо зазначити, що різні аспекти еволюції вищої освіти в Україні досліджували Н. Авшенюк, А. Алексюк, В. Андрущенко, Г. Артемчук, Н. Бібік, Я. Болюбаш, С. Вітвицька, Ю. Грищук, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, В. Майборода, С. Ніколаєнко, С. Сисоєва, Г. Січкаренко, М. Степко, І. Передерій, В. Шинкарук, М. Ярмаченко та ін.

Проблеми фахової підготовки здобувачів вищої освіти висвітлені в працях Н. Батечко, М. Білянської, В. Вихрущ, Р. Горбатюка, Р. Гуревича, О. Дубасенюк, Т. Завгородньої, В. Захарченко, Л. Зданевич, О. Коваленко, С. Лісової, Л. Лук'янової, С. Ніколаєнка, О. Пехоти, В. Поліщук, Л. Романишиної, І. Руснака, Т. Фінікова, І. Шоробури та ін.

Вартими уваги вітчизняних вчених та освітян є дослідження закордонних науковців у галузі вищої освіти, її історії, методологічних засад і прогнозів розвитку у XXI ст. (Р. Болестер, Т. Навраксис, П. Рейлі, М. Рейхертс, А. Хербовська та ін.).

Водночас аналіз наукової літератури з окресленої проблеми засвідчив її недостатнє вивчення. Дослідження зазначеного феномена зумовлене також потребою у подоланні низки *суперечностей*, які ускладнюють цей процес, зокрема між:

– наявністю чималого масиву наукових праць щодо висвітлення різноманітних аспектів розвитку вищої освіти в Україні та недостатнім рівнем реалізації обґрунтованих у них ідей в практичній діяльності органів управління освітньою галуззю та закладів вищої освіти (далі – ЗВО);

– необхідністю впровадження в освітній процес ЗВО інноваційних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій і низьким рівнем матеріально-технічного оснащення закладів вищої освіти;

– потребами суспільства в фахівцях, здатних забезпечити його науково-технічний і соціально-економічний прогрес в умовах викликів XXI ст., та неспроможністю ЗВО їх підготувати з урахуванням міжнародного досвіду в цій галузі.

Таким чином, науково-практичні потреби у розв'язанні вищезазначених протиріч зумовили вибір теми дисертації «**Тенденції розвитку вищої освіти в Україні (кінець XX – початок XXI століття)**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану й загальної проблеми наукових досліджень Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії і є складником наукової теми «Розвиток освіти в країнах Європейського Союзу» (номер державної реєстрації 0114U005427).

Тему дисертації затверджено вченою радою Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 5 від 25.05.2016 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 1 від 13.01.2018 р.).

Мета дослідження полягає в проведенні комплексного вивчення тенденцій розвитку вищої освіти в Україні кінця XX – початку XXI ст. для виявлення прогресивного організаційно-педагогічного, дидактичного, науково-методичного досвіду досліджуваного періоду та обґрунтуванні пропозицій щодо подальшої розбудови системи вищої освіти України.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз теоретико-методологічних засад дослідження та розглянути стан дослідженості окресленої проблеми.
2. Виокремити й проаналізувати періоди розвитку вищої освіти України в 90-х рр. XX ст. – перших десятиліттях XXI ст.
3. Виявити й охарактеризувати провідні тенденції розвитку вищої освіти в Україні (кінець XX – початок XXI ст.) в контексті Євроінтеграції.

4.3 урахуванням визначених тенденцій виробити пропозиції щодо можливостей використання прогресивних педагогічних ідей досліджуваного періоду в умовах інноваційного розвитку вищої освіти України в контексті реформування освітньої галузі в ХХІ ст.

Об'єкт дослідження – теорія і практика вищої освіти в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

Предмет дослідження – провідні тенденції розвитку вищої освіти України в контексті реформування освітньої галузі в окреслений період.

У процесі наукового пошуку використано комплекс **методів дослідження**, зокрема: теоретичні (аналіз, синтез, аналогія, систематизація, узагальнення) – для обґрунтування актуальності дослідження, опису поняттєво-категоріального апарату дослідження, інтерпретації одержаних результатів та формулювання висновків, підготовки пропозицій щодо подальшого вдосконалення вищої освіти в Українській державі; методи термінологічного та ретроспективного аналізу – для з'ясування стану розроблення окресленої проблеми; пошуково-бібліографічний – для здійснення систематизації і класифікації документів, наукової літератури з теми дослідження; історико-генетичний – для відстеження генези вищої освіти; конкретно-історичний – для висвітлення провідних напрямів політики органів державної влади у сфері вищої освіти; історико-порівняльний – для зіставлення наукових підходів до формування структури системи вищої освіти, організації навчально-виховного процесу в закладах вищої освіти в різні періоди її розвитку; проблемно-хронологічний – для здійснення періодизації процесу реформування вищої освіти в Україні та виокремлення й аналізу провідних тенденцій її розвитку.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець ХХ – початок ХХІ століття. *Нижня межа* визначається прийняттям Закону України «Про освіту» (червень 1991 р.) та відповідними положеннями щодо розвитку вищої освіти у законах і нормативних актах з проблем розбудови громадянського суспільства, зміни суспільно-політичних та соціально-економічних відносин у незалежній Україні. Верхня межа – 2019 р. – зумовлена сучасним станом реформування вищої освіти України відповідно до потреб соціально-економічного розвитку держави та її інтеграції в Європейський освітній простір.

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальному поділу незалежної України.

Історіографічно-джерельну базу дослідження склали: законодавчі та нормативно-правові документи, що стосуються розвитку вищої освіти України; наукові статті, монографії, дисертаційні роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, довідникова література, що висвітлюють генезу системи вищої освіти в незалежній Українській державі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* на основі системного історико-педагогічного аналізу обґрунтовано авторську концепцію і здійснено періодизацію розвитку вищої освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ століття: I – 1991–2002 рр. – становлення національної системи вищої освіти незалежної Української держави; II – 2002–2014 рр. –

розвиток вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів; III – 2014–2019 рр. – трансформація систем вищої освіти України відповідно до нового закону України «Про вищу освіту»; виокремлено й проаналізовано провідні тенденції цього процесу (постійне зростання ролі вищої освіти в життєдіяльності суспільства і кожної особистості та її перманентна криза, зумовлена головним чином недостатнім фінансуванням; визначення власного шляху розвитку у пострадянський період із опорою на багатолітні надбання української педагогіки й орієнтація на приєднання до Європейського простору вищої освіти; розширення доступу до освіти та професійної підготовки громадян; створення системи безперервної вищої професійної освіти з орієнтацією на забезпечення конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці; оптимізація системи вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації; інтеграція ВНЗ із науковими установами та виробництвом; міграція науково-педагогічних та наукових працівників через низьку заробітну плату та відсутність престижності професії; зростання кількості ВНЗ різних рівнів акредитації та чисельності в них студентів; реорганізація органів державного управління освітою тощо; формування нормативно-правової бази відповідно до принципів європейського простору вищої освіти і науки; надання освіті відкритого характеру, створення умов для вибору профілю навчання та виховання з урахуванням здібностей та інтересів громадянина; врахування демографічних, етнічних та соціально-економічних чинників у розбудові мережі закладів вищої освіти; інтернаціоналізація освіти; зміна організаційних форм освітньої діяльності; глобалізація ринку освітніх послуг; диференціація джерел фінансування; залучення до наукової діяльності обдарованої студентської молоді; втілення у вищій школі принципу «навчання впродовж життя»; розгортання системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів; реалізація основних принципів Болонського процесу в діяльності ЗВО та ін.; приведення мережі закладів вищої освіти усіх типів та рівнів акредитації у відповідність до потреб держави загалом та окремих регіонів зокрема; розширення змісту освіти та умов для організації системи безперервного навчання зростлого покоління з урахуванням кращого світового досвіду та національних традицій України; посилення контролю за якістю надання освітніх послуг здобувачам освіти; удосконалення механізму фінансування вищої освіти за рахунок регіонів, галузевих міністерств, фізичних та юридичних осіб; зростання масового характеру вищої освіти, що утримує Україну в складі розвинених держав; збереження традиції творчої активності науково-педагогічних кадрів; орієнтація на євроінтеграцію освітнього простору тощо; розроблено пропозиції щодо подальшого вдосконалення системи вищої освіти України на національному та інституційному рівнях, які доречно імплементувати в діяльність сучасних ЗВО та органів управління вищою освітою;

– *уточнено* сутність понять «вища освіта», «вища школа», «тенденції розвитку вищої освіти», «заклад вищої освіти»;

– *набули подальшого розвитку* теоретико-методологічні засади інтеграції системи вищої освіти України в Європейський простір вищої освіти і науки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що напрацьовані матеріали використано для збагачення змісту навчальних дисциплін «Педагогіка вищої школи», «Педагогічний менеджмент», «Менеджмент вищої освіти», «Педагогіка», «Історія педагогіки»; для розроблення вибіркового навчальних курсів у закладах вищої освіти та системі післядипломної педагогічної освіти. Одержані результати дисертаційного дослідження доцільно творчо використовувати для проведення лекційних, семінарських і практичних занять з педагогіки, історії педагогіки, філософії освіти, освітнього менеджменту в закладах вищої освіти; для підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, статей, дисертацій, дипломних і курсових робіт з актуальних проблем розвитку вищої освіти в Україні.

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка про впровадження № 06/12-1 від 26.02.2020 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка про впровадження № 286-33/03 від 02.03.2020 р.), Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка про впровадження № 01-13/302 від 22.05.2020 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка про впровадження № 210 від 04.06.2020 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка про впровадження № 11/17-1195 від 16.06.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі представлені в дисертаційному дослідженні наукові результати одержані автором самостійно. У працях, опублікованих у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає в тому, що в статті [1] – розкрито ключові аспекти реалізації компетентнісного підходу в системі вищої освіти України; статті [5] – виокремлено та подано характеристику окремих тренінгових технологій; тезах [10] – розкрито особливості сучасного стану розвитку вищої освіти в Україні.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати проведеного дослідження були предметом обговорень під час виступів на науково-практичних та науково-методичних конференціях різного рівня, серед яких: *міжнародні* – «Imperatives of Civil Society Development in Promoting National Competitiveness» (Batumi, 2018), «Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти» (Харків, 2018), «Формування здоров'язбережувальних компетентностей молоді в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (Хмельницький, 2020); *всеукраїнська* – «Розвиток вищої освіти в Україні: виклики ХХІ століття» (Івано-Франківськ, 2019); *міжвузівські* – «Сучасні педагогічні дослідження в Україні» (Хмельницький, 2017, 2018, 2019), «Концептуальні проблеми розвитку мистецької освіти» (Хмельницький, 2019).

Результати дисертації обговорювалися та отримали схвальні відгуки на засіданнях кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (2016–2020 рр.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 11 наукових публікаціях автора (8 – одноосібні), з яких 8 відображають основні наукові результати

дисертації (зокрема, 7 статей у вітчизняних наукових фахових виданнях, 1 публікація в зарубіжному науковому виданні), 3 праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (231 найменування) та додатків (5 на 37 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки друкованого тексту, основний зміст викладено на 178 сторінках. Роботу ілюстровано 9 таблицями та 7 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, вказано її зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, хронологічні та територіальні межі дослідження; охарактеризовано джерельну базу дисертації; визначено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про впровадження, апробацію результатів, вказано публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Розвиток вищої освіти як історико-педагогічна проблема»** – проаналізовано теоретико-методологічні засади, історіографію та нормативно-правову базу дослідження, здійснено періодизацію розвитку вищої освіти України в 1991–2019 рр.

Встановлено, що вища освіта як соціокультурний феномен впливає на формування суспільної свідомості, забезпечує науково-технічний прогрес, готує кваліфікованих фахівців для всіх галузей економіки, освіти, культури та науки, передає соціокультурний досвід молодим поколінням українців.

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці вітчизняних вчених, в яких висвітлено теоретичні ідеї нової стратегії розвитку вищої освіти незалежної Української держави та засади професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, розкрито теоретико-методологічні основи прогнозування трансформації освітньої галузі, розглянуто її еволюцію на межі століть.

Упродовж незалежності України у законодавчих актах та науковій літературі зазнали різного тлумачення ключові поняття дослідження «заклад вищої освіти», «тенденції вищої освіти», еволюцію змісту яких простежено в роботі. Тенденції розглядаємо як провідні напрями розвитку та/або можливість різних явищ і подій розвиватися в певному напрямі, оскільки таке тлумачення дає можливість відстежити трансформації в сфері вищої освіти незалежної Української держави за весь період її існування.

Методологічну основу дослідження склали принципи, методи і підходи, якими послуговується вітчизняна історико-педагогічна наука. Зокрема, в процесі системного наукового пошуку використано принцип об'єктивності та принцип сутнісного аналізу. Для досягнення мети на різних етапах дослідження застосовано такі методологічні підходи, як-от: особистісно орієнтований, системний, культурологічний, аксіологічний, діяльнісний, праксеологічний, компетентнісний, технологічний та порівняльний, що набули поширення в сучасній педагогічній науці.

У процесі наукового пошуку з'ясовано, що дослідження проблеми становлення та розвитку вищої освіти України розпочалося в першій половині 90-х рр. ХХ ст. і з того часу накопичено значний масив наукової літератури, яку ми умовно поділили на такі групи: 1) дослідження, в яких обґрунтовано теоретичні ідеї нової стратегії розвитку вищої освіти України (В. Андрущенко, Г. Артемчук, Я. Болюбаш, І. Зязюн, В. Кремень, В. Огнев'юк, С. Сисоева та ін.); 2) наукові студії, присвячені виявленню особливостей підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти (Н. Авшенюк, В. Бакіров, А. Кузьмінський, В. Луговий, Н. Ничкало, О. Семенов та ін.); 3) педагогічні праці, в яких аналізуються теоретико-методологічні засади прогнозування трансформації освітньої галузі (В. Андрущенко, В. Вихрущ, С. Гончаренко, М. Згуровський, В. Кремень, С. Ніколаєнко, С. Сафонова, В. Семиченко та ін.); 4) дослідження з проблем періодизації системи вищої освіти в Українській державі (В. Андрущенко, А. Вербицька, В. Майборода, Л. Прокопів, Н. Терентьева, А. Федорович, В. Циганок, І. Шоробура та ін.); 5) наукові студії, присвячені проблемам інтеграції системи вищої освіти України в Європейський простір вищої освіти і науки (Я. Болюбаш, В. Кремень, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, С. Сафонова, М. Степко, Т. Фінніков, В. Яблонський та ін.).

Установлено, що завдання і шляхи реформування вищої освіти в період незалежності України відображено в низці законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів: законах України «Про освіту» (1991 р., 2017 р.), «Про вищу освіту» (2002 р., 2014 р.), постанові Кабінету Міністрів України «Про державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття)» (1993 р.), указах Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» (2002 р.), «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.» (2013 р.), постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (2015 р.) та «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» (2011 р.), наказах МОН України, що регламентують діяльність системи вищої освіти.

Важливу роль у реформуванні системи освіти України, зокрема і вищої, відіграли міжнародні документи в цій галузі. Так, тенденції розвитку Європейського простору вищої освіти відображені в таких документах міжнародного значення, як Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (1999 р.), Комюніке Конференції європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту «Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті» (2009 р.), Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 р. (2006 р.) та ін.

Зазначені законодавчі та нормативно-правові документи зумовили у вищій освіті України такі зміни: чіткі КРІ у контрактах із ректорами; скасування ліцензій на 100 спеціальностей; відмова від дипломів державного зразка; обов'язкова акредитація освітніх програм; заборона відкривати філії ЗВО в Києві, Харкові, Львові, Дніпрі та Одесі; дуальна форма здобуття вищої освіти та ін. (для

ЗВО); відкликання дипломів за плагіат; мотиваційні листки для відбору вступників; договір по права та обов'язки між кожним студентом та закладом вищої освіти і ін. (для студентів).

На основі аналізу теорії та практики становлення і розвитку вищої освіти України впродовж 90-х рр. ХХ та двох десятиліть ХХІ століття сформовано авторську концепцію і здійснено періодизацію цього процесу. В основу концепції періодизації еволюції освітньої галузі покладено векторний напрямок її розвитку та основоположні документи, що були рубіжними в розвитку досліджуваного явища: Закон України «Про освіту» (1991 р.) та Закони України «Про вищу освіту» (2002 р., 2014 р.). Водночас взято до уваги результати досліджень окресленої проблеми такими вченими, як-от: В. Андрущенко, А. Вербицька, В. Галах, В. Кремень, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, Л. Прокопів, Н. Терентьева, М. Тимошенко, Н. Сафонова, Г. Січкаренко, А. Федорович, В. Циганок, І. Шоробура та ін.

Узагальнення результатів наукового пошуку стало підставою для авторської хронології генези вищої освіти України наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., яка включає три періоди:

I період – 1991–2002 рр. – становлення національної системи вищої освіти незалежної Української держави;

II період – 2002–2014 рр. – розвиток вищої освіти України в контексті Євроінтеграційних процесів;

III період – 2014–2019 рр. – трансформація системи вищої освіти України відповідно до нового Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.).

У кожному з визначених періодів окреслено й охарактеризовано провідні тенденції розвитку вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століття.

У другому розділі – **«Тенденції становлення і розвитку системи вищої освіти України у 1991–2002 рр.»** – проаналізовано процес становлення вищої освіти України у зазначений період, розкрито проблему оновлення змісту і форм освітнього процесу в 1991–2002 рр., охарактеризовано формування кадрового потенціалу вищих навчальних закладів України в досліджуваний період.

Установлено, що в перші роки проголошення незалежності на розвиток Української держави впливали дві провідні тенденції: необхідність обрати власний шлях розвитку, опираючись на багатовікові національні традиції, культуру, освіту та науку, і визначити чіткий вектор подальшого утвердження у світовому і європейському співтоваристві.

Водночас потужний вплив на ці процеси мали кризові явища в економічній та соціальній сферах, які негативно позначилися на формуванні системи вищої освіти. На їх подолання була спрямована низка законодавчих та нормативно-правових актів, насамперед Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), прийнятих у 90-і рр. ХХ ст. Положення цих документів передбачали доведення вищої освіти України до рівня освіти розвинених держав світу завдяки кардинальному оновленню її засадничих організаційно-управлінських основ; ліквідацію монопольного становища держави в сфері освіти через створення освітніх закладів приватної форми власності; глибокої

демократизації традиційних навчально-виховних закладів; використання багатоваріантної інвестиційної політики в освітній галузі, інтелектуального потенціалу нації.

У досліджуваний період було забезпечено гармонійне поєднання ступеневої структури вищої академічної освіти, яка відповідала базовому і повному рівням вищої освіти, та професійної підготовки за дворівневою структурою, що відповідала освітньо-кваліфікаційним рівням «молодшого спеціаліста», «бакалавра», «спеціаліста», «магістра».

З'ясовано, що основною інституцією у галузі вищої освіти Української держави є вищий навчальний заклад, який забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку громадян відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, проводить наукову і науково-технічну діяльність, підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів, забезпечує культурний та духовний розвиток особистості, виховання майбутніх фахівців в дусі українського патріотизму і шани до Конституції України.

Наприкінці 1990-х рр. було реорганізовано структуру державних органів управління освітою, здійснено перехід на триступеневу підготовку фахівців «бакалавр», «спеціаліст», «магістр», впроваджено нові навчальні плани і програми, оптимізовано систему вищої освіти (На кінець 2000-го року вона включала 979 закладів усіх рівнів акредитації та форм власності, з яких 315 ВНЗ III-IV рівнів акредитації, де навчалось 1 млн. 285 тис. студентів).

Упродовж першого десятиліття незалежності України на основі національного досвіду та традицій оновлено зміст освітнього процесу, впроваджено інноваційні форми, методики і технології навчання з урахуванням досягнень світової педагогіки, активно використовувались такі форми навчання, як очна, заочна, дистанційна, індивідуальна, екстернат та педагогічний патронаж, створювались умови для здобуття освіти особами з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання тощо. Постійна увага приділялась впровадженню інноваційного навчання, яке в найбільшій мірі забезпечувало високу професійну готовність та конкурентоспроможність фахівця, розвиток творчої особистості як головної мети освіти. Відбувалось кардинальне оновлення змісту дисциплін гуманітарного циклу на засадах української наукової та народної педагогіки, культурно-історичних і духовних цінностей українського народу; введено такі навчальні дисципліни, як-от: «Ділова українська мова», «Історія України», «Історія української культури», «Етнопедагогіка України», «Основи народознавства», «Методика викладання народознавства/українознавства» та ін.

З'ясовано, що в цей період у діяльності ВНЗ набули поширення модульне розвивальне навчання, педагогічні технології, урізноманітнюються форми та методи організації пізнавальної діяльності студентів, зростає участь майбутніх фахівців у науково-дослідній роботі, розширюється використання ІКТ та дистанційного навчання. Система освіти постала дієвим інструментом поєднання знань та технологій у глобальному аспекті, а також засобом конкурування на ринку праці, розв'язання ключових геополітичних завдань Української держави.

Встановлено, що першочерговою умовою ефективної діяльності системи вищої освіти України є наявність кваліфікованих науково-педагогічних працівників із високим професійним та творчим потенціалом, національно свідомих патріотів-державників. Їх підготовку здійснює розгалужена система аспірантур та докторантур, діяльність яких забезпечували відповідно 98 % і 60 % ВНЗ. Викладацький корпус у вищій школі налічував 73 тис. осіб, з них 6,3 тис. докторів і 36,3 тис. кандидатів наук. У процесі практичної діяльності вони виконують різнопланові функції, які забезпечують підготовку кваліфікованих фахівців, науково-технічний і соціальний прогрес держави.

У процесі дослідження виявлено тенденції, які неоднозначно впливали на розвиток вищої освіти України в досліджуваний період. До них, зокрема, належали: визначення власного шляху розвитку у пострадянський період із опорою на багатовікові надбання української педагогіки та орієнтація на приєднання до Європейського простору вищої освіти; розширення доступу до освіти та професійної підготовки громадян; створення системи безперервної вищої професійної освіти з орієнтацією на забезпечення конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці; оптимізація системи вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації; інтеграція ВНЗ із науковими установами та виробництвом; міграція науково-педагогічних та наукових працівників через низьку заробітну плату та відсутність престижності професії; зростання кількості ВНЗ різних рівнів акредитації та чисельності в них студентів; реорганізація органів державного управління освітою тощо.

У третьому розділі – **«Трансформаційні процеси в системі вищої освіти України у 2002–2019 рр.»** – проаналізовано тенденції розвитку вищої освіти в контексті Євроінтеграційних процесів (2002–2014 рр.), розкрито трансформацію системи вищої освіти у 2014–2019 рр. відповідно до нового закону України «Про вищу освіту», обґрунтовано пропозиції щодо подальшого вдосконалення системи вищої освіти в Україні.

Вивчення джерельної бази засвідчило, що новий етап в еволюції вищої освіти Української держави започатковано прийняттям Закону України «Про вищу освіту» (2002 р.) та Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті (2002 р.), інших законодавчих та нормативно-правових документів, положення яких сприяли активній інтеграції вітчизняної освітньої галузі в європейську і загальносвітову систему з одночасним збереженням та примноженням цінностей національної культури і громадянського суспільства.

Мережа вищих навчальних закладів формувалася з урахуванням демографічної, етнічної та соціально-економічної ситуації на засадах таких принципів, як-от: доступність всіх видів освітніх послуг із боку держави для кожного громадянина; створення можливостей кожній людині для повного виявлення таланту, здібностей, всебічного розвитку; відкритий характер освіти, забезпечення умов для навчання й виховання з урахуванням задатків та зацікавлень майбутніх фахівців. На початку 2002–2003 н.р. в Україні діяло 997 навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, в яких здобувало освіту майже 2,3 млн. студентів.

З'ясовано, що конкурентоздатність вищої школи на ринку освітніх послуг, ефективність навчально-виховного процесу, рівень підготовки фахівців значною мірою залежать від діяльності науково-педагогічного складу, його інтелектуального і професійного потенціалу. На початку 2013–2014 н.р. кількість викладацького персоналу ВНЗ I-IV рівнів акредитації становила 138330 осіб, серед яких 15467 – доктори наук, 76229 – кандидати наук, 51173 – доценти, 13583 – професори, однак 20191 з них – сумісники. Проте в цілому вони забезпечували виконання завдань, що стояли перед системою вищої освіти України, зумовлені її входженням, починаючи з 2005 р., у Болонський процес.

У досліджуваній період активно розвивалося міжнародне співробітництво України в галузі вищої освіти. Лише в 2003–2005 рр. було укладено 82 міжурядових і 46 міжвідомчих угод із 60 державами світу. Цей процес зростав і в наступні роки. Водночас активізувалась академічна мобільність студентів, викладачів і науковців. На основі міждержавних угод 10000 громадян України навчалися за кордоном, а в нашій державі отримували освіту 25000 студентів з інших країн.

Провідними тенденціями другого періоду розвитку вищої освіти в незалежній Україні визначено: формування нормативно-правової бази відповідно до принципів Європейського простору вищої освіти і науки; надання освіти відкритого характеру; створення умов для вільного вибору профілю навчання і виховання з урахуванням здібностей та інтересів громадянина; врахування демографічних, етнічних та соціально-економічних факторів у розбудові мережі закладів вищої освіти; інтернаціоналізація освіти; зміна організаційних форм освітньої діяльності; глобалізація ринку освітніх послуг; диференціація джерел фінансування; залучення до наукової діяльності обдарованої студентської молоді; втілення у вищій школі принципу навчання впродовж життя; розгортання мережі підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів; реалізація основоположних принципів Болонського процесу в діяльності ВНЗ та ін.

Встановлено, що трансформаційні процеси в системі вищої освіти незалежної України впродовж 2014–2019 рр. відбувалися під впливом положень нового Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) та документів, що забезпечували їх імплементацію в профільній галузі. Головний акцент зроблено на вдосконаленні нормативної бази вищої освіти, подальшому реформуванні мережі закладів вищої освіти та оновленні її змісту за інтегрованими навчальними планами, що відповідають кращим європейським та світовим зразкам і забезпечують високу якість освітніх послуг, незалежності системи вищої освіти в Україні від політичних партій, громадських і релігійних організацій, інтеграції освітньої галузі України в Європейський простір вищої освіти і науки, розширенні автономії ЗВО та академічної мобільності їх студентів, викладачів, учених. Запроваджено такі ступені вищої освіти, як-от: «молодший бакалавр», «бакалавр», «магістр», «доктор філософії», «доктор наук», скасовано рівні акредитації ЗВО та встановлено такі їх типи: університет, академія, інститут, коледж; створено Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти як постійнодіючий колегіальний орган; вживаються заходи щодо забезпечення академічної

доброчесності; реалізація Національної рамки кваліфікацій у підготовці майбутніх фахівців; залучення громадськості та роботодавців до управління закладами вищої освіти та ін.

Провідними для третього періоду розвитку вищої освіти в Українській державі встановлено такі тенденції: здійснення диверсифікації структури та обсягів підготовки фахівців задля адаптації їх до вимог соціально-орієнтованої ринкової економіки; створення умов для безперервного навчання громадян у системі ступеневої освіти; впровадження механізму змішаного фінансування вищої освіти; зростання масового характеру вищої освіти, що утримує Україну в складі розвинених держав; збереження традиції творчої активності науково-педагогічних кадрів; орієнтація на євроінтеграцію освітнього простору тощо.

Загальними тенденціями для всіх періодів були два протилежні процеси: з одного боку, постійне зростання ролі вищої освіти в життєдіяльності суспільства та кожної особистості, з іншого – її перманентна криза, зумовлена головним чином недостатнім фінансовим забезпеченням.

На основі аналізу результатів дослідження визначеної наукової проблеми вироблено пропозиції щодо подальшого розвитку вищої освіти України для їх реалізації на загальнодержавному та інституційному рівнях.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення розвитку вищої освіти України з часів проголошення державної незалежності і до кінці другого десятиліття XXI століття, розроблено авторську періодизацію цього процесу і виокремлено провідні тенденції в кожному періоді, вироблено пропозиції щодо вдосконалення освітньої галузі. Проведене дослідження дало підстави зробити такі **висновки**:

1. На основі аналізу наукової літератури встановлено, що вивчення процесу становлення та розвитку вищої освіти в незалежній Україні як етносоціокультурного феномену, що забезпечує науково-технічний та суспільний прогрес, готує кваліфікованих конкурентоспроможних фахівців для всіх галузей економіки, освіти, науки, культури і передає соціокультурний досвід молодим поколінням, розпочалося вже в середині 90-х рр. минулого століття і триває до сьогодні. Вітчизняні вчені зосередили свої інтереси на обґрунтуванні теоретичних ідей нової стратегії розвитку вищої освіти (В. Андрущенко, Г. Артемчук, Я. Болюбаш, І. Зязюн, В. Кремень, В. Огнев'юк, С. Сисоєва та ін.), виявленні особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах (Н. Авшенюк, В. Бакіров, А. Кузьмінський, В. Луговий, Н. Ничкало, О. Семенов та ін.), з'ясуванні теоретико-методологічних засад прогнозування, трансформації освітньої галузі (В. Андрущенко, В. Вихрущ, С. Гончаренко, М. Згуровський, В. Кремень, С. Ніколаєнко, С. Сафонова, В. Семиченко та ін.), відстеженні періодизації системи вищої освіти в незалежній державі (В. Андрущенко, Г. Білоконь, А. Вербицька, В. Галах, В. Майборода, Л. Прокопів, Н. Терентьєва, А. Федорович, В. Циганок, І. Шоробура та ін.) та її інтеграції в Європейський простір вищої освіти і науки (В. Андрущенко, Я. Болюбаш,

В. Кремень, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, С. Сафонова, М. Степко, Т. Фініков, В. Яблонський та ін.).

З'ясовано сутність ключових понять дослідження («вища освіта», «тенденції розвитку вищої освіти», «заклад вищої освіти», «засади розвитку вищої освіти в Україні», «вища школа», «класичний університет», «методологія педагогіки»), обґрунтовано роль методологічних принципів (принцип об'єктивності, принцип сутнісного аналізу) та підходів (синергетичного, особистісно орієнтованого, системного, культурологічного, аксіологічного, діяльнісного, праксеологічного, компетентнісного, технологічного, порівняльного) у досягненні мети наукового пошуку.

Виявлено, що становлення і розвиток вищої освіти в Україні на межі століть відбувалися під впливом таких чинників, як-от: суспільно-політичні та економічні умови в країні; державна політика в галузі вищої освіти; сучасні педагогічні інновації та зміни у вищій школі; мобільність та відкритість системи вищої освіти; традиції і норми функціонування освіти в історичному контексті; науково-методичні досягнення вітчизняної та зарубіжної науки і практики; глобальні тенденції розвитку економіки, науки, техніки й освіти в інформаційному суспільстві.

2. Вивчення джерельної бази засвідчило, що проблема періодизації вищої освіти України у визначених нами часових рамках привернула увагу вітчизняних вчених (В. Андрущенко, Г. Білоконь, В. Галах, В. Огнев'юк, Л. Прокопів, М. Русин, Н. Сафонова, Г. Січкаренко, М. Тимошенко, А. Федорович, В. Циганок та ін.) ще з кінця 90-х рр. ХХ ст. Однак єдиний підхід до її вирішення в педагогічній науці і досі відсутній, позаяк кожен дослідник розглядав цю проблему в контексті власних наукових інтересів, що, безперечно, мають право на існування. Така ситуація зумовила актуальність та доцільність її аналізу на основі системного підходу.

Розроблено авторську періодизацію генези системи вищої освіти України, основу якої складає векторний напрям її еволюції, задекларований у законах України «Про освіту» (1991 р.), «Про вищу освіту» (2002, 2014 рр.), що є рубіжними для цього процесу, та іншими законодавчими і нормативно-правовими актами, які забезпечили їх імплементацію та практичне втілення в діяльності закладів вищої освіти впродовж окресленого часопростору.

Відповідно до авторської концепції періодизації розвитку освітнього процесу виокремлено та охарактеризовано такі періоди: I – 1991–2002 рр. – становлення національної системи вищої освіти незалежної Української держави; II – 2002–2014 рр. – розвиток вищої освіти України в контексті Євроінтеграційних процесів; III – 2014–2019 рр. – трансформація системи вищої освіти України відповідно до нового закону України «Про вищу освіту».

3. Установлено, що для кожного періоду характерними були загальні і специфічні/своєрідні тенденції розвитку вищої освіти, зумовлені суспільно-політичними та соціально-економічними процесами в державі, внутрішніми закономірностями генези освітньої галузі та змінами в Європейському просторі вищої освіти і науки.

Загальними тенденціями для всіх періодів були два протилежні процеси: з одного боку, постійне зростання ролі вищої освіти в життєдіяльності суспільства і кожної особистості, з іншого – її перманентна криза, зумовлена головним чином недостатнім фінансуванням.

Провідними тенденціями першого періоду розвитку вищої освіти України були: визначення власного шляху розвитку у пострадянський період із опорою на багатовікові надбання української педагогіки та орієнтація на приєднання до Європейського простору вищої освіти; розширення доступу до освіти та професійної підготовки громадян; створення системи безперервної вищої професійної освіти з орієнтацією на забезпечення конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці; оптимізація системи вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації; інтеграція ВНЗ із науковими установами та виробництвом; міграція науково-педагогічних та наукових працівників через низьку заробітну плату та відсутність престижності професії; зростання кількості ВНЗ різних рівнів акредитації та чисельності в них студентів; реорганізація органів державного управління освітою тощо.

Визначено такі основні тенденції другого періоду розвитку вищої освіти в Україні: формування нормативно-правової бази відповідно до принципів Європейського простору вищої освіти і науки; надання освіті відкритого характеру, створення умов для вибору профілю навчання та виховання з урахуванням здібностей та інтересів громадянина; врахування демографічних, етнічних та соціально-економічних факторів у розбудові мережі закладів вищої освіти; інтернаціоналізація освіти; зміна організаційних форм освітньої діяльності; глобалізація ринку освітніх послуг; диференціація джерел фінансування; залучення до наукової діяльності обдарованої студентської молоді; втілення у вищій школі принципу «навчання впродовж життя»; розгортання системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів; реалізація основних принципів Болонського процесу в діяльності ВНЗ та ін.

Для третього періоду встановлено такі характерні тенденції: приведення мережі закладів вищої освіти усіх типів та рівнів акредитації у відповідність до потреб держави загалом та окремих регіонів зокрема; розширення змісту освіти та умов для організації системи безперервного навчання молодого покоління з урахуванням кращого світового досвіду та національних традицій України; посилення контролю за якістю надання освітніх послуг здобувачам освіти; вдосконалення механізму фінансування вищої освіти за рахунок регіонів, галузевих міністерств, фізичних та юридичних осіб; зростання масового характеру вищої освіти, що утримує Україну в складі розвинених держав; збереження традиції творчої активності науково-педагогічних кадрів; орієнтація на євроінтеграцію освітнього простору тощо.

4. Здійснений системний історико-педагогічний аналіз дав можливість виробити пропозиції щодо подальшого вдосконалення національної системи вищої освіти України.

На національному рівні перспективними є: забезпечення рівноправної участі України у Європейському просторі вищої освіти, Європейському дослідницькому

просторі, інших міжнародних і європейських структурах щодо визначення політики європейських країн у галузі вищої освіти і науки, розробленні та реалізації міжнародних освітніх проєктів; цілеспрямована науково обґрунтована модернізація системи ЗВО для задоволення потреб особистості і регіонів з урахуванням вимог ринкової економіки; повноцінне використання принципів універсального підходу до розвитку вищої освіти; вивчення і поширення за сприяння та безпосередньої участі МОН України кращих українських та іноземних практик реалізації автономії закладами вищої освіти; робота щодо забезпечення цілісної системи покращення якості і стандартів освіти всіх рівнів, що в кінцевому результаті призведе до визнання українських дипломів про освіту на міжнародному рівні; забезпечення та створення умов для проходження стажування й участі вітчизняних молодих науковців у міжнародних освітніх/наукових установах/проєктах, які є основою для реалізації завдань партнерських взаємовідносин тощо; стимулювання студентської мобільності та спрощення процедури зарахування прослуханих дисциплін; запровадження Українського індексу наукового цитування; розроблення нормативно-правової бази фінансової автономії ЗВО; формування нових інститутів системи освіти, що забезпечують максимально повну мобілізацію засобів населення і підприємств, ефективно використання цих і бюджетних засобів, і на цій основі – високу якість і можливість широкого вибору освітніх програм і послуг; адаптація змісту вищої освіти до потреб суспільства через стандарти освітньої діяльності; розширення академічної свободи, тобто надання вченим, науково-педагогічним працівникам ЗВО можливостей займатися дослідженнями, викладати і публікувати результати своїх досліджень без будь-яких обмежень або контролю з боку закладів, де вони працюють, чи інших освітніх інституцій; створення загальнодержавної і регіональної систем моніторингу стану працевлаштування випускників закладів вищої освіти.

На інституційному рівні варто забезпечити: зміну напрямів діяльності університетів через посилення економічного, культурного, соціального вектору; розвиток моделі університету як науково-освітньо-промислового комплексу, що забезпечує ефективну співпрацю із зовнішніми стейкхолдерами, зокрема органами державної та місцевої влади, бізнесом, промисловістю, суспільством; широке використання нових цифрових технологій (діджиталізація) в освітньому процесі та в управлінні ЗВО і, відповідно, зміни світогляду їх користувачів; розробка освітньо-професійних/освітньо-наукових програм у співпраці із зарубіжними ЗВО, які дадуть змогу підготувати конкурентоспроможних фахівців; розширення практики участі іноземних викладачів у освітньому процесі українських закладів вищої освіти, опанування новітніх інтерактивних, індивідуалізованих, командних і проєктних освітніх технологій спільного вироблення нових знань; впровадження диверсифікації навчальних програм, що передбачає свободу ЗВО у введенні нових освітніх програм, особливо на магістерському та післядипломному рівнях, запрошення на наукові стажування із наданням необхідних ресурсів для цього іноземних вчених та вітчизняних науковців з інших вишів з метою посилення конкуренції та навчання «кращим

практикам»; створення системи заохочення науково-педагогічних працівників ЗВО щодо їх участі у міжнародних проектах та грантах, опанування іноземними мовами, проведення навчальних занять і українською, і англійською мовою з метою інтернаціоналізації освітнього процесу; підвищення оплати праці шляхом преміювання та інших видів заохочень науково-педагогічних працівників, які є лідерами ЗВО та формують його авторитет; розширення діапазону співпраці із закордонними партнерами для створення міжнародних дослідницьких груп, укладення двосторонніх і багатосторонніх договорів із закордонними науковими інституціями та закладами вищої освіти; формування інституціональних умов для тісної співпраці з українськими вченими-мігрантами задля виконання спільних наукових проєктів; удосконалення процесу контролю за виконанням індивідуального плану роботи докторантів та аспірантів; забезпечення створення належної матеріальної бази для упровадження нових ІКТ в освітній процес ЗВО, який би спрямовувався на всебічну індивідуалізацію та диференціацію освітнього процесу, задоволення потреб і запитів здобувачів освіти, реалізацію їх задатків і талантів, зокрема шляхом створення умов для самоосвітньої творчої діяльності; створення належних умов та позитивного мікроклімату в освітньому середовищі ЗВО тощо.

Наголошено, що зазначені пропозиції обумовлюють необхідність ґрунтовних і глибоких змін у сфері освіти, і перш за все, у вищій освіті, яка повинна стати джерелом розвитку суспільства, заснованого на знаннях сучасних життєво важливих компетентностей, що забезпечать його, отже й системи вищої освіти, подальший прогрес у контексті вимог Європейського простору вищої освіти і науки.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне висвітлення всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективами студіювання вважаємо тенденції розвитку інтернаціоналізації вищої освіти України, збагачення змісту, форм і засобів здійснення освітнього процесу зарубіжним досвідом із одночасним використанням здобутків вітчизняної педагогічної науки в умовах інформаційного суспільства та інтеграції освітньої галузі нашої держави в Європейський простір вищої освіти і науки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Шоробура І. М., Ткаченко У. Ю. Розвиток вищої освіти в Україні: компетентнісний підхід. *Педагогічний альманах*: зб. наук. праць. Херсон, 2018. Вип. 40. С. 103–108.
2. Ткаченко У. Ю. Трансформація системи вищої освіти України (2014–2019 рр.). *Педагогічний альманах*: зб. наук. праць. Херсон, 2019. Вип. 44. С. 167–174.
3. Ткаченко У. Міжнародне співробітництво України в галузі вищої освіти (2000–2005 рр.). *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Сер.: Педагогічні науки. Хмельницький, 2019.

№ 4 (19). С. 395–405.

4. Ткаченко У. Розвиток вищої освіти в незалежній Україні (1991–2002 рр.). *Journal of Education, Health and Sport*. 2019. Vol. 9, № 6. pp. 562–571.

5. Шоробура І., Ткаченко У. Тренінгові технології у закладах вищої освіти. *Молодь і ринок: щомісячн. наук.-пед. журн.* Дрогобич, 2019. № 2 (169). С. 6–12.

6. Ткаченко У. Розвиток вищої освіти в Україні (2014–2016 рр.). *Наукові записки: зб. наук. статей* [Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова]. Київ: вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. Вип. CXLVII (147). С. 182–187.

7. Ткаченко У. Формування інноваційної культури викладача закладу вищої освіти. *Молодь і ринок: щомісячн. наук.-пед. журн.* Дрогобич, 2020. № 1 (180). С. 177–180.

8. Ткаченко У. Ю. Періодизація розвитку вищої освіти (1991–2019 рр.). *Наукові записки кафедри педагогіки: зб. наук. праць.* Харків, 2020. Вип. 46. С. 53–60.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Ткаченко У. Аналіз історіографічної та нормативно-правової бази дослідження генези розвитку вищої освіти в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА* [Сучасні педагогічні дослідження в Україні: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 18 жовт. 2018 р.)]. Хмельницький: ХГПА, 2018. Вип. 7. С. 59–66.

10. Шоробура І. М., Ткаченко У. Ю. Вища освіта в Україні: сучасні виклики. *Imperatives of Civil Society Development in Promoting National Competitiveness: proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference* (Batumi, December 13–14, 2018). Batumi, 2018. Vol. II. pp. 215–217.

11. Ткаченко У. Перспективи модернізації системи вищої освіти в Україні. *Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА* [Сучасні педагогічні дослідження в Україні: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 30 жовт. 2019 р.)]. Хмельницький: ХГПА, 2019. Вип. 8. С. 72–76.

АНОТАЦІЇ

Ткаченко У. Ю. Тенденції розвитку вищої освіти в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія МОН України, Хмельницький, 2021.

У дисертації проаналізовано теоретико-методологічні засади та стан дослідження проблеми розвитку вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст. На основі авторської концепції здійснено періодизацію цього процесу та його сутнісну характеристику. Виокремлено й розкрито провідні тенденції еволюції

освітньої галузі Української держави на основі вітчизняних педагогічних традицій та принципів її інтеграції в Європейський простір вищої освіти і науки. Обґрунтовано, що спільними для всіх трьох періодів були дві тенденції: зростання ролі вищої освіти як провідного чинника забезпечення життєдіяльності держави, суспільства та кожного індивіда та її періодична криза, зумовлена переважно недостатністю фінансування. Розкрито тенденції формування кадрового потенціалу для вищої освіти України в досліджуваний період. Розроблено пропозиції щодо подальшої трансформації освітньої галузі держави в умовах інформаційного суспільства та євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: тенденції, вища освіта, євроінтеграційні процеси, заклади вищої освіти, науково-педагогічні кадри, освітній процес, мобільність, автономія, якість освіти, фінансування освіти, педагогічні інновації, теоретико-методологічні засади.

Ткаченко У. Ю. Тенденции развития высшего образования в Украине (конец XX – начало XXI века). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики». – Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия МОН Украины, Хмельницкий, 2021.

В диссертации проанализированы теоретико-методологические основы и состояние исследования проблемы развития высшего образования Украины конца XX – начала XXI века. На основе авторской концепции осуществлена периодизация этого процесса и его сущностная характеристика. Выделены и раскрыты основные тенденции эволюции образования Украинского государства на основе отечественных педагогических традиций и принципов ее интеграции в Европейское пространство высшего образования и науки. Обосновано, что общими для всех трех периодов были две тенденции: рост роли высшего образования как ведущего фактора обеспечения жизнедеятельности государства, общества и каждого индивида, и его периодический кризис, по преимуществу из-за недостаточного финансирования. Раскрыты тенденции формирования кадрового потенциала для высшего образования Украины в исследуемый период. Разработаны предложения по дальнейшей трансформации системы образования государства в условиях информационного общества и евроинтеграционных процессов.

Ключевые слова: тенденции, высшее образование, евроинтеграционные процессы, высшие учебные заведения, научно-педагогические кадры, образовательный процесс, мобильность, автономия, качество образования, финансирование образования, педагогические инновации, теоретико-методологические основы.

Tkachenko U. Yu. Trends of the Development of Higher Education in Ukraine (Late Twentieth – Early Twenty-First Century). – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 «General Pedagogy and History of Pedagogy». – Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy Ministry of Education and Science of Ukraine, Khmelnytskyi, 2021.

Theoretic-methodological principles and the condition of research of the problem of development of higher education in Ukraine of the late twentieth – the early twenty-first century have been analysed in the dissertation. Domestic scientists since the mid-90s of the last century have studied the theoretical ideas of the new strategy of education development, peculiarities of professional training of the future specialists in higher education institutions, theoretic-methodological principles of predicting the transformation of the education sphere, evolution of the system of higher education in the independent state and its integration into European space of higher education and science. The essence of the key concepts of the research («higher education», «trends of development of higher education», «higher school», «classical university», «methodology of pedagogy») has been specified and the methodological principle and approaches of scientific research have been defined.

On the basis of the author's concept the periodization of this process and its essential characteristic has been carried out. Three periods of development of higher education in the independent Ukraine have been defined: I – 1991–2002 – formation of the national system of higher education of the independent Ukrainian state; II – 2002–2014 – development of higher education in Ukraine in the context of European integration processes; III – 2014–2019 – transformation of higher education systems of Ukraine in accordance with the new law of Ukraine «On Higher Education».

The leading trends of evolution of the educational sphere of the Ukrainian state on the basis of domestic pedagogical traditions and principles of its integration into the European space of higher education and science have been singled out and revealed. It is substantiated that two trends were common for all three periods: the growing role of higher education as a leading factor in ensuring the livelihood of the state, society and every individual, and its periodic crisis, mainly due to lack of financing. Specific trends were: determining one's own path of development in the post-Soviet period on the achievements of Ukrainian pedagogy and focusing on entering the European educational space; expanding access to education and professional training of the citizens of the state; optimization of the system of higher education institutions of the I-IV levels of accreditation; integration of higher education institutions with the scientific organizations and industry; increase in the number of higher education institutions and the number of students in them (the first period); formation of the regulatory framework in accordance with the principles of the European space of higher education and science; taking into account demographic, ethnic and socio-economic factors in the development of the network of higher education institutions; change of organizational forms of educational activity; globalization of the market of educational services; deployment of the system of training of scientific and scientific-pedagogical staff;

implementation of the basic principles of the Bologna process in the activities of higher education institutions, etc. (the second period); bringing the network of higher education institutions of all types and levels of accreditation in line with the needs of the state and individual regions; strengthening control over the quality of providing educational services to the population; expanding of the content of education and the conditions for organization of the system of lifelong learning of the growing generation, taking into account the best world experience and the national traditions of Ukraine; focus on the European integration of the educational space (the third period). The trends of formation of human resources for higher education in Ukraine in the period under research have been revealed.

The proposals have been developed (at the national and institutional levels) for further transformation of the state's educational sphere in the conditions of the information society and the European integration processes. At the national level, the following have been identified as promising: ensuring equal participation of Ukraine in the European space of higher education and science; full implementation of the principles of the universal approach to the development of higher education; study and dissemination with the assistance and direct participation of the Ministry of Education and Science of Ukraine of the best domestic and foreign practices of implementing autonomy by higher education institutions; adaptation of the content of higher education to the needs of the society through Standards of higher education and education-professional (education-scientific) programs; expanding the academic freedom and mobility of teachers, students and young researchers. At the institutional level the following have been identified as promising: ensuring the transformation of universities into centres of programming of regional development in economic, social, cultural and environmental aspects; formation of the new innovative and entrepreneurial model of the university; extensive use of new digital technologies («digitalization») in the educational process and in the management of higher education institutions; introduction of diversification of educational programs in higher education institutions.

Key words: trends, higher education, European integration processes, institutions of higher education, scientific and pedagogical staff, educational process, mobility, autonomy, quality of education, financing of education, pedagogical innovations, theoretic-methodological principles.

Підписано до друку 24.02.2021 р. Формат 60x84/16.
Друк офсетний. Кегль Times New Roman. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Замовлення № 2602-4.

Видавець ФОП Мельник А.А.
м. Хмельницький вул. Чорновола 37, тел (0382) 74-32-22
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та
радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №1942 від 15.09.2008